

ԱՎԱԳ Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Պատմական գիտ. թեկնածու

ՎԱՎԵՐԱԳՐԵՐ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ (1944–1961)

Սկիզբը՝ թիվ Ը.

Բ. ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՁԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Թիվ 6

ԶԵԿՈՒՑԱԳԻՐ

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության ընթացքի մասին

«Էջմիածին» ամսագիրը տպագրվում է Պոլիգրաֆիայի եւ Հրատարակչությունների Վարչության թ. 2 տպարանում: «Էջմիածին» ամսագրի յուրաքանչյուր համար տպարանի ղեկավարի մեղքով եւ մի շարք այլ պատճառներով մեծ ուշացումով է տպագրվում: Որպես կանոն, յուրաքանչյուր համար լույս է տեսնում 6-րդ ամսին, կորցնելով արդիական նշանակությունը: Այսպես, Հայաստանի խորհրդայնացման 25-ամյակին նվիրված ամսագրի 1945 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերի միացյալ համարը միայն 1946 թ. ապրիլի 28-ին լույս տեսավ, չնայած նյութերը տպարան էին հանձնվել 1945 թ. դեկտեմբերի 16-ին: Այսպիսով՝ ամսագրի չորս տպագիր մամուլի տպագրման գործընթացը տեւել է չորս ու կես ամիս, այն ժամանակ, երբ Պոլիգրաֆիայի եւ Հրատարակչությունների Վարչության հետ կնքված պայմանագրով տպարան նյութերի հանձնումից հետո ամսագիրը պետք է տպագրվի 20 օրում: Եթե նկատի ունենանք, որ ամսագրի համարն արտասահմանյան ընթերցողներին է հասնում 2–3 ամիս անց, ապա ստացվում է, որ Հայաստանի խորհրդայնացման 25-ամյակին նվիրված ամսագրի համարը արտասահմանում կստանան հազիվ խորհրդայնացման 26-րդ տարեդարձին:

Այդպիսի վրդովեցուցիչ վերաբերմունքը կրկնվում է եւ «Էջմիածին» ամսագրի մնացյալ համարների առնչությամբ: Ամսագրի 1946 թ. հունվարյան համարի նյութերը տպարան են հանձնվել ապրիլի 2-ին, սակայն տպագրվել են միայն հունիսի 28-ին, փետրվար-մարտի միացյալ համարը հանձնվել է հուլիսի 2-ին, սակայն լույս է տեսել սեպտեմբերի 16-ին,

ապրիլ-մայիսի միացյալ համարը հանձնվել է օգոստոսի 14-ին, սակայն լույս է տեսել նոյեմբերի 1-ին, հունիս-հուլիսի միացյալ համարը հանձնվել է հոկտեմբերի 29-ին եւ 1947 թ. հունվարի 25-ի դրությամբ դեռեւս պատրաստ չէ:

Տպարանի ղեկավարներն այդպիսի իրավիճակը բացատրում են տպարանի ծանրաբեռնվածությամբ, սակայն այդ միայն մասամբ է ճիշտ, գլխավոր պատճառն այն է, որ «էջմիածին» ամսագրի տպագրությունն անտեսվում է տպարանի ղեկավարների կողմից – նրանք ասում են, որ պարտավոր են տպագրել առաջին հերթին «Սովետական Հայաստան», «Կոմունիստ» եւ «Ագիտատորի բլոկնոտ» թերթերը, երկրորդ հերթին մնացյալ թերթերը՝ «Գրական թերթ», «Ավանգարդ» եւ այլն, երրորդ հերթին «Սովետական գրականություն» ամսագիրը, եւ այդ ամենից հետո եթե ազատ ժամանակ կունենան՝ կարող են տպագրել «էջմիածին» ամսագիրը: Նման վերաբերմունքից պարզ է, որ ամսագրի տպագրման աշխատանքն ամեն անգամ ձգձգվում է, քանզի նշյալ ամսագրերի եւ թերթերի հերթական համարների նյութերը ստանում են անվերջ:

Թերթերից եւ ամսագրերից բացի հաշվապահական բլանկներ, ծրագրեր, հայտարարություններ են տպագրվում, եւ այդ ամենը «էջմիածին» ամսագրից առաջ, որովհետեւ դրանց տպագրությունից տպարանի աշխատակիցներից ինչ-որ մեկն անձնական շահ է ստանում:

Տպարանում, տնօրենից բացի, ինքնազուլիս տնօրինում են նրա տեղակալները, արտագրական բաժնի վարիչը, արտագրամասերի վարիչները եւ հաճախ այս կամ այն պատրվակով ամսագրի տպագրման աշխատանքը դադարեցնում են: Տպագրական արտագրամասի վարիչն ինքնազուլիս հանում է շարվածքը եւ մի կողմ դնում այն պատրվակով, որ արտագրական բաժնի վարիչը մի քանի ըոպե ուշացրել է առանձնատիպը կամ էլ կլիշեն նրան դուր չի եկել: Ստացվում է, որ մեկ համարի տպագրման ընթացքում տասնյակ անգամ աշխատանքը դադարեցվում է: Այսպես, օրինակ, ամսագրի հունիս-հուլիսի վերջին համարը պետք է տպագրվեր դեռ դեկտեմբեր ամսին, դեկտեմբերի 12-ին, բացի սրբագրումից, ամեն ինչ պատրաստ էր, սակայն տնօրեն Դավթյանը կարգադրեց սրբագրումը դադարեցնել եւ «Սովետական գրականություն» ամսագիրը տպագրել, ինչի պատճառով տպագրությունը 15 օրով ձգձգվեց, այն դեպքում, երբ 3 ժամում սրբագրումը հնարավոր կլիներ ուղղել, իսկ երբ կրկին սկսեցին տպագրել, արտագրամասի վարիչը միտումնավոր աշխատանքը ձգձգեց,

օրկան միայն 8 էջ տպագրելով, մինչդեռ 8 էջը 1,5 ժամում կարելի էր տպագրել, արդյունքում ստացվեց այն, որ դեկտեմբերի 30-ից մինչև հունվարի 23-ը 92 էջանոց ամսագիրը դեռ ամբողջությամբ չի տպագրվել: Համարի տպագրությունը դադարեցվել է արտադրական բաժնի վարիչի կողմից, որ տպագրի Հայկական թատերական ընկերության ծրագրերը, երբ կարելի էր տպագրել ուրիշ մեքենայի վրա: Այլ անգամ արտադրամասի վարիչը դադարեցրեց, որպեսզի նոթատետրեր տպագրի եւ երբ ընդամենը 6 էջ էր մնացել, ինչը 1,5 ժամում կարելի էր ավարտել, Գերագույն Խորհրդի նյութերի տպագրման համար տնօրենն աշխատանքը դադարեցրեց: Սակայն, այս դեռ ամենը չէ, այդ համարում հարկավոր էր Կաթողիկոսի դիմանկարը տպագրել: Ամսագրի շապիկի համար տպարանի պահանջած քանակի թուղթ էր բաց թողնվել: Սակայն, հաջորդ օրն արտադրամասի վարիչը հայտարարեց, որ թղթի 130 թերթ չի բավականացնում: Որպեսզի ամսագրի հրատարակությունն այդ պատճառով չհետաձգվի, մենք ստիպված էինք մեծ դժվարությամբ նույն օրն իսկ թուղթը հայթայթել եւ արտադրամասին փոխանցել: Շապիկը տպագրվեց, որից հետո դիմանկարի փոխարեն արտադրամասի վարիչը ինչ-որ նոթատետրերի, ապա՝ այլ նյութերի ընթացք տվեց: 10-օրյա ընդմիջումից հետո, երբ վերջապես դիմանկարի տպագրությանը ձեռնարկեցին, արտադրամասի վարիչի մոտից անհետացավ նրան փոխանցված թուղթը: Այդ գողության պատճառով հունվարի 16-ից 25-ը աշխատանքը դադարեցվեց մինչև հաջողվեց կրկին ստանալ թուղթ եւ այդ էլ՝ ոչ թե տպարանի, այլ՝ խմբագրության հաշվին:

Տնօրինությունը գողերի բացահայտման եւ այդպիսի վրդովեցուցիչ երեւույթների, որ տեղի են ունենում միայն «էջմիածին» ամսագրի նկատմամբ, կանխման համար ոչ մի միջոց չի ձեռնարկում, նրանց համար այդպիսի երեւույթները սովորական են դարձել: Եւ այդ եզակի դեպք չէ — նախորդ համարների տպագրության ժամանակ արտադրամասում մշտապես գողացվում էր ամսագրի թուղթը — երբեմն 400, երբեմն 500 եւ ավելի թերթ եւ մշտապես բացատրում էին նրանով, որ խոտան է ստացվում, իսկ երբ խմբագրությունը պահանջում էր ցույց տալ խոտանված արտադրանքը՝ նրանք մշտապես հրաժարվում էին: Տպարանում անպատիժ ոչ միայն թուղթն են գողանում, այլեւ ամսագրի պատրաստի կլիշեներն են փչացնում, օրինակ երբ 1946 թ. հունվարյան պատրաստի համարը գտնվում էր արտադրամասում, անհայտ մեկը փչացրեց մեծ կլիշեն (51 թերթանոց), տաշող քարով փչացվեց ամսագրի տիտղոսաթերթի

կլիշեն, Հ. Աճառյանի հոդվածի¹ շարվածքը ցրված էր արտադրամասով մեկ: Սակայն, մինչ այժմ տնօրինությունը մեղավորներին ի վիճակի չէ բացահայտել, վերագրում են նրան, որ աշխատողներից մեկը հակակրոնական զգացումներից դրդված է հավանաբար փչացրել կլիշեն, ընդ որում տնօրինությունը անգամ չստանձնեց փչացված կլիշեի պատրաստումը: Խմբագրությունը ստիպված էր կլիշեն կրկին պատվիրել, Աճառյանի հոդվածը նորից գրաշարի տալ եւ այդ ամենի արդյունքում աշխատանքը 10 օրով ձգձգվեց:

Ամսագիրն անորակ է տպագրվում, բազմաթիվ տառասխալներով, նկարները անդուր են ստացվում, չնայած լավ կլիշեների առկայությանը՝ նկարներն երբեմն շուռտիպ տեսքով են տպագրվում: Տպարանի վատ աշխատանքի օրինակ է հունիս-հուլիսյան համարը, որը տպագրական արտադրամասի վարիչի մեղքով այնքան վատ է տպագրվել, որ արտասահմանյան ընթերցողների աչքին խորհրդային տպագրական մեքենաները կարող է վարկաբեկել: Այդ ամենում մեղքի իր մեծ բաժինն ունի եւ արտադրական բաժնի վարիչ Ա. Հախվերդյանը, ով միտումնավոր այդպիսի ակնհայտ անորակ արտադրանք է թույլ տվել, եւ այդ այն պատճառով, որ երբ ամսագիրն Ա. Առաքելյանն է խմբագրել, Հախվերդյանը տեխնիկական խմբագիր եղել է, ինչի համար յուրաքանչյուր համարի դիմաց ստացել է 1500–2000 ռուբլի: Առաքելյանը հազվադեպ է գնացել տպարան եւ ողջ աշխատանքը Հախվերդյանի վրա էր կուտակվել: Հախվերդյանը, իդեպ, կիսագրագետ մարդ է եւ ամսագիրն այդ պատճառով սխալներով լի էր: Երբ այդ գործով Կիսիբեկյանը ժամանակավոր սկսեց զբաղվել, ապա նա 1945 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբեր համարի տպագրման մեջ խոշոր բացթողումներ նկատեց, եւ նա ստիպված էր 8 էջ կրկին տպագրել, ինչի պատճառով ամսագրի լույս ընծայումը 12 օրով ձգձգվեց:

Կիսիբեկյանը դրանից հետո Հախվերդյանին այդ աշխատանքից հեռացրեց եւ տպարանում տպագրության նախապատրաստման գործընթացով ինքն էր զբաղվում, արդյունքում հունվար, փետրվար–մարտ եւ ապրիլ–մայիս համարները լավ որակական ցուցանիշներով հրատարակվեցին: Երբ արտասահմանյան գործուղումից Առաքելյանը վերադարձավ, Կաթողիկոսը նրան հանդիմանեց, որ նրա հրատարակած համարները Կիսիբե-

¹ Տե՛ս Հ. Ր. ԱճԱՌՅԱՆ, Երեք հարց Մեսրոպյան այբուբենի շուրջը, «էջմիածին», 1946, թ. 1, էջ 48–50:

կյանի հրատարակածին որակով զիջում են, որ տպարանում չի լինում, այն դեպքում, երբ Կիսիբեկյանը մշտապես տպարանում է: Առաքելյանը, որպեսզի հերքի Կաթողիկոսի վարկածը, իր մարդու՝ Հախվերդյանի, միջոցով ձգտում էր ապացուցել, որ Կիսիբեկյանի մոտ էլ է վատ արտադրանք ստացվում եւ որ այդ իրենից կախված չէ: Առաքելյանի հանձնարարությամբ Հախվերդյանն արտադրամասի վարիչի հետ ողջ ժամանակ ձգտում էին խաբելով Կիսիբեկյանին հսկողությունից մեկուսացնել: Երբ Կիսիբեկյանը տպարան էր գնում՝ նրա ասում էին, որ այսօր չենք տպագրելու, իսկ երբ հաջորդ օրը կրկին գնում էր՝ ասում էին. «Երեկ Ձեր մեկնումից հետո մեքենան ազատվեց եւ մենք առանց Ձեզ տպագրեցինք»: Հախվերդյանը բոլորին համոզեց Կիսիբեկյանի այդ վերջին համարի աշխատանքն ավելի արագ ինչ-որ կերպ ավարտել, որ կարողանա նորից գործի ստանձնի (հունիս-հուլիսյան համարի հրատարակումից հետո աշխատանքը պետք է Առաքելյանը շարունակեր), իսկ մինչ այդ՝ ըստ ամենայնի աշխատանքը ձգձգում էր: Այսպիսով, բացահայտվում է, որ «Էջմիածին» ամսագրի շուրջ տպարանում ակնհայտ անառողջ մթնոլորտ է ստեղծվել. ամեն անգամ խմբագրությունը ստիպված է ամեն մեկի աղաչել, խնդրել, ինչ-որ բան խոստանալ, որպեսզի աշխատանքը տեղից առաջ գնա:

Կամայական հաշվարկում են եւ տպագրական ծախսերը. Հախվերդյանը, հաստատված չափորոշիչներն արհամարհելով, ծախսերն ողջ ժամանակ ուռճացնում է: Ամեն անգամ խմբագրությունը ստիպված է տնօրենի օգնությանը դիմել, ով մշտապես նրա հաշվարկած գումարը իջեցնում է: Նա մշտապես համառորեն հրաժարվում է բացատրություն տալ, թե ինչպես է ընդհանրապես ամսագրի ծախսերը հաշվարկում:

Սակայն, չի կարելի ամսագրի թողարկման ձգձգման ողջ մեղքը տպարանի վրա բարդել: Դրանում մեղքի մեծ բաժին ունեն էջմիածնի Գերագույն Հոգեւոր Խորհրդի անդամները, ինքը Կաթողիկոսը եւ Ա. Առաքելյանը:

Հոգեւոր Խորհրդի անդամները «Մայր Աթոռ» բաժնի նյութերը ժամանակին չեն ներկայացնում, օրինակ՝ Եղիշե վարդապետն ապրիլ-մայիսյան համարի² համար նյութն անգամ այն ժամանակ չներկայացրեց, երբ բոլոր նյութերը տպարան էին հանձնված, տպագրելով 16 էջ՝ ստիպված էին տպարանում 14 օրով աշխատանքը դադարեցնել, մինչեւ նա այդ նյութը բարեհաճեց ներկայացնել: Նա հունիս-հուլիսյան համարի համար նյութե-

² Տե՛ս «Էջմիածին», 1946, թ. 4–5, էջ 17–18: Անհեղինակ է:

րը³ մեծ ուշացումով եւ ոչ-ամբողջովին ներկայացրեց: Դիտարկենք թեկուզ այսպիսի փաստ. հոլիսի 12-ին էջմիածնում վախճանվեց միաբանության ավագագույն անդամ Մաթեոս վարդապետ Աճեմյանը, Եղիշե վարդապետը միաբանության անդամի մահվան մասին միայն մի քանի բառ գրեց՝ չնշելով անգամ ծննդյան ամսաթիվը: Ընկեր Կիսիբեկյանը մատնանշելով գրվածի անբավարար լինելը, Աճեմյանի կենսագրությունը եւ ֆոտո-քարտը ամսագրում տեղադրելու համար խնդրեց տալ: Երկու ամսվա ընթացքում նա Աճեմյանի ոչ կենսագրությունը, ոչ ֆոտո-քարտը չկարողացավ նրանից ստանալ, անգամ ես անձամբ Կաթողիկոսին ասեցի, որպեսզի ամսագրի համար ուղարկեն այն, ինչն անհրաժեշտ է, սակայն լրիվ անարդյունք: Կիսիբեկյանը, ապարդյուն փորձերից հետո, ստիպված էր խմբակային լուսանկարից կլիշե պատրաստել եւ ամսագրում տեղադրել, առանց կենսագրության եւ մահախոսականի, չնշելով անգամ վախճանված վարդապետի ծննդյան տարեթիվը⁴: Հասկանալի է, թե դրան արտասահմանի եւ տեղական հոգեւորականությունը ինչպես կարձագանքի:

Ամսագիրը էջմիածնի միակ ամսագիրն է, սակայն խմբագրությունը չի կարողանում նրանից պաշտոնական գրագրության, կոնդակների, ուղերձների, շրջաբերականների եւ այլնի պատճեններ ստանալ, որ տպագրի եւ դրանով իսկ էջմիածնի կյանքը լուսաբանի: Այն, ինչ տպագրվում է, շնորհիվ այն բանի է, որ ինչ-որ նյութեր իմ ձեռքն են ընկնում եւ ես փոխանցում եմ խմբագրությանը: Եղել են դեպքեր, երբ Կիսիբեկյանը վերատպել է նյութեր արտասահմանի մամուլից (կոնդակ, ուղերձ, գրագրություն), լուսաբանելով էջմիածնի կյանքը: Իմիջայլոց, արտասահմանյան մամուլի մասին. էջմիածինը ստանում է 28 անուն արտասահմանյան թերթ եւ ամսագիր, սակայն ոչ բոլոր համարներն են կարգավորված եւ հայտնի չէ, թե դրանք որտեղ են կորում: Հաճախ ամսագրի համար արտասահմանից կամ ներքին թեմերից ստացված նյութերը էջմիածնում կորում են:

Ամսագրի աշխատանքի բարելավման նպատակով Կաթողիկոսը վարդապետներից խմբագրական խումբ է կազմել⁵, ովքեր թերթա-ամսագրային

³ Տե՛ս «էջմիածին», 1946, թ. 6–7, էջ 27–29:

⁴ Տե՛ս Տ. Մատթեոս ծալրագույն վարդապետ Աջեմյանի մահը, «էջմիածին», 1946, թ. 6–7, էջ 29: Շատ հակիրճ, անշուք լուսանկարով, անհեղինակ հաղորդագրություն է: Եղել է Ս. էջմիածնի Մայր տաճարի լուսարարը:

⁵ Ամսագրում «Կոլեգիայի» գոյությունը մասին չի հիշատակվում: Կազմը հնարավոր չեղավ ճշտել:

աշխատանքի մասին հասկացություն չունեն, սակայն նրանցից յուրաքանչյուրը ստանձնում է ընթերցելու դեռ չխմբագրված նյութերը, փոխանակ արդեն խմբագրված, տպագրության պատրաստի նյութերը քննարկի: Արդյունքում, նյութերի տպագրությունն ամիսներով ձգձգվում է: Այսպիսով՝ խմբագրական կողմից ամսագրի ժամանակին թողարկումն արհեստական ձգձգում է, ապա հետո սկսում բողոքել, որ ամսագիրը կանոնավոր չի լույս տեսնում:

Հրատարակության աշխատանքը ձգձգում է եւ ինքը Կաթողիկոսն իր չմտածված գործողություններով: Երբ Ա. Առաքելյանին անհրաժեշտ էր արտասահմանյան վիզա ստանալու համար Մոսկվա մեկնել, ես Կաթողիկոսին ժամանակավոր աշխատակից Լ. Կիսիբեկյանին երաշխավորեցի: Առաքելյանը Մոսկվա մեկնեց 1946 թ. փետրվարի 20-ին եւ Կիսիբեկյանը ձեռնամուխ եղավ 1945 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերի համարի հրատարակմանը եւ հունվարյան ու փետրվարյան համարների կազմմանը: Առաքելյանը մեկնումից առաջ թողել էր մի քանի չխմբագրված հոդված, իսկ Կաթողիկոսին հաղորդել էր, որ ինքը կազմել է 1946 թ. հունվար-փետրվարի համարը, եւ Կիսիբեկյանին մնում է միայն հանձնել տպարան, նա խորհուրդ էր տվել Կաթողիկոսին հրաժարվել Կիսիբեկյանից եւ վստահեցրել, որ Հախվերդյանը (տպարանի արտադրական բաժնի վարիչ) գլուխ կհանի աշխատանքից, քանի դեռ ինքը չի վերադառնա Մոսկվայից:

Առաքելյանի թողած նյութերը փոխանցվել էին Կաթողիկոսին եզրակացության: Կաթողիկոսը 10 օր անձամբ ծանոթանալով նյութերին, համոզվեց, որ իրականում նյութերը խմբագրված չեն Առաքելյանի կողմից եւ հանձնարարեց Կիսիբեկյանին համարը նորից կազմել: Կիսիբեկյանը ստանձնեց հունվարյան համարն առանձին, փետրվարյանն առանձին կազմումը: Առաքելյանի կազմած նյութերից հունվարյան համարում ընդգրկվեցին միայն երկու հոդված, եւ այն էլ նոր խմբագրությամբ:

Միաժամանակ, Կիսիբեկյանը նոյեմբեր-դեկտեմբերյան համարում ստիպված էր ինչ-ինչ փոփոխություն մտցնել, նոր հոդվածներով լրացնելով, կրճատելով, որոշներ խմբագրելով: Մարտի 14-ին հունվարյան համարը տպարան հանձնվեց: Այդ ժամանակ փետրվարյան համարի նյութը պատրաստ էր, երբ Մոսկվայից Առաքելյանը վերադարձավ: Կաթողիկոսը Նղիշե վարդապետի միջոցով Կիսիբեկյանին իմացնել տվեց, որպեսզի նա հրատարակի միայն նոյեմբեր-դեկտեմբերյան եւ հունվարյան համարները, որից հետո՝ ազատ է, աշխատանքը պետք է շարունակի Առաքելյանը,

որովհետեւ անհայտ էր, թե երբ նա կստանա մուտքի իրավունք: Իմանալով կաթողիկոսի այդ կարգադրության մասին՝ Կիսիբեկյանը փետրվարյան համարի պատրաստի նյութերը պատռեց եւ աղբարկղը գցեց:

Մոսկվայից վերադարձից հետո Առաքելյանը սկսեց Կիսիբեկյանին սադրել: Կաթողիկոսին փոխանցեց, որ Կիսիբեկյանը ակադեմիկոս Մալխասյանի, Շահազիզի հոգվածները հանել է, մինչդեռ իրականում Կիսիբեկյանին այդպիսի հոգվածներ չէին փոխանցվել: Նույնը նա փոխանցեց Մալխասյանին⁶, Աճառյանին, Շահազիզին⁷, Դրամայանին⁸, որպեսզի բոլորին տրամադրի Կիսիբեկյանի դեմ: Իրականում Կիսիբեկյանը հանել էր միայն Դրամայանի «Տրդատի սուրբ» վերնագրով մեկ անգրագետ գրված «պոեմ»⁹, որը Առաքելյանի մոտ տեղադրված էր «Հայագիտություն» ընդհանուր խորագրի տակ եւ «Հայագիտության» հետ ոչ մի առնչություն չուներ:

Հասնելով Կիսիբեկյանի հեռացմանը, Առաքելյանն ամեն կերպ կաթողիկոսին համոզեց իր մեկնումից հետո փոխարինող չվերցնել, խոստանալով 3 համար ավանսով տպագրության նախապատրաստել, ապա՝ հետո մեկնել: Իհարկե, ես նման գործարքի չէի գնա եւ վճռական պահանջեցի, որ կաթողիկոսը խմբագրի ժամանակավոր փոխարինող գտնի, պարզաբանելով, որ առաջին՝ ավանսով անթույլատրելի է ամսագրի համարներ նախապատրաստել, երկրորդ՝ ես համոզված էի, որ Առաքելյանը չի կարող երեք համար նախապատրաստել, այլ միայն կձախողի աշխատանքը: Եւ իրականում Առաքելյանը մեկնումից առաջ մարտ-ապրիլ համարի նյու-

⁶ Տե՛ս Ստ. Մալխասյանի հոգվածները՝ Հավերժացման արժանի հոբելյան, 1945, թ. 5, էջ 43–45: Մեսրոպ Մաշտոցի ծագման մասին, 1946, թ. 2–3, էջ 55–58: Հայերեն եւ արաբերեն Ազաթանգեղոսները, 1946, թ. 11–12, էջ 24–34:

⁷ Տե՛ս Ե. Շահազիզի հոգվածները՝ Հարություն վարդապետ Արամբարյան, 1945, թ. 5, էջ 27–37: Բանաստեղծ Ռ. Պատկանյանի նամակը Գլադստոնին եւ դրա պատասխանը, 1945, թ. 11–12, էջ 63–69: Միքայել վարդապետ Սալյանի, 1946, թ. 2–3, էջ 41–47: Գամառ-Քաթիպայի անտիպ նամակներից, 1946, թ. 4–5, էջ 50–53: Շահինյան Մանվել ծայրագույն վարդապետ Գյումուշխանեցի, 1946, թ. 6–7, էջ 50–55: Կարապետ Եզյան, Մկրտիչ Սանասարյան, Լեւոն Տիգրանյան, 1946, թ. 8–10, էջ 60–64, թ. 11–12, էջ 43–53:

⁸ Տե՛ս Ռուբեն վարդապետ (1945 թ.՝ եպիսկոպոս) Դրամբյանի հոգվածները՝ Հովհաննես վանական վարդապետ Տաուշեցի, 1945, թ. 5, էջ 22–26: Մովսես կաթողիկոսը որպես հայրենասեր եւ շինարար, 1945, թ. 1–2, էջ 24–29, Հոգեւոր ճեմարանը, էջ 42–43: Հայրենասիրությունը հրիմյանի երկերում, 1945, թ. 3–4, էջ 25–30, թ. 8–10, էջ 26–31: Ս. Գրիգոր Նարեկացի, 1945, թ. 3–4, էջ 39–47: Մեր ժամանակի դավաճան եւ երկերեսանի Վասակ Այունինները, 1945, թ. 8–10, էջ 53–55: Հայոց կաթողիկոսության դերը պատմական անցյալում, 1946, թ. 6–7, էջ 21–26: Մեսրոպ Մաշտոցի անմահական գյուտը, 1946, թ. 8–10, էջ 32–34:

⁹ Ամսագրում չի տպագրվել:

թեր թողեց (փետրվարը չէր ընդգրկել, հավանաբար, ենթադրելով, որ իբր թե ինքը հունվար-փետրվարի համար նյութերը մինչեւ Մոսկվա մեկնումը ներկայացրել է):

Պարզվեց, որ Առաքելյանի թողած նյութերն անգամ ամսագրի քառորդի հրատարակման համար անբավարար են եւ խմբագրված չեն: Կաթողիկոսը ստիպված էր կրկին Կիսիբեկյանին հրավիրել եւ առաջարկել նրան շարունակել ժամանակավոր փոխխմբագիր աշխատել, սակայն Կիսիբեկյանը հրաժարվեց, բացատրելով, որ ինքը չի կարող այժմ նյութերը նախապատրաստել, որպեսզի կրկին աղբարկղ նետի: Ես ստիպված էի Կիսիբեկյանին երկար համոզել, որպեսզի նա այդ գործը կրկին ստանձնի, ինչին նա դժվարություններ էր համաձայնվեց: Սակայն, դրանից հետո կրկին մարդուն հնարավորություն չտվեցին գործի ձեռնարկել:

Առաքելյանի թողած նյութերն ամբողջ ամսվա ընթացքում ձեռքից ձեռք անցան: Սկզբում այդ նյութերի հետ առանձին-առանձին այսպես կոչված խմբագրական կոլլեգիայի անդամները ծանոթացան, իսկ հետո ինքը կաթողիկոսը եւ միայն մայիս ամսվա վերջին այդ նյութը փոխանցեցին Կիսիբեկյանին, հանձնարարելով նրան կազմել ամսագրի փետրվար-մարտ համարը: Սակայն, Կիսիբեկյանն իրականում ստացավ ոչ թե ամսագրի համարի նյութերը, այլ երեք հոդված եւ այն էլ անհրաժեշտ կերպով չխմբագրված, եւ դրա համար էլ նա դժվարին կացություն մեջ էր, նրան անհրաժեշտ էր կարճ ժամկետի ընթացքում ամսագրի համարը նախապատրաստել:

Այսպիսով, Առաքելյանի անվայելուչ պահվածքի եւ խմբագրական կոլլեգիայի չմտածված գործողությունների շնորհիվ աշխատանքը ձգձգվեց: Վերջապես, 2/VII-1946 թ. համարի նյութերը (փետրվար-մարտյան) հանձնվեցին տպարան: Կաթողիկոսը Սոչի մեկնումից առաջ հանձնարարեց Կիսիբեկյանին կազմել 1946 թ. ապրիլ-մայիսյան եւ հունիս-հուլիսյան համարները, միաժամանակ հայտարարելով, որ օգոստոսից ամսագրի աշխատանքը կրկին դրվելու է Առաքելյանի վրա:

1946 թ. հուլիսի 16-ին Առաքելյանն արտասահմանյան գործողումից վերադարձավ: Էջմիածնի ներկայացուցիչ Եղիշե վարդապետն Առաքելյանին հաղորդեց կաթողիկոսի կարգադրությունը, որ Կիսիբեկյանն աշխատում է ամսագրի հունիս-հուլիսյան համարի վրա, իսկ Առաքելյանը պետք է 1946 թ. հետագա համարների հրատարակությանը ձեռնարկի: Առաքելյանը, որքան էլ տարօրինակ է, արտասահմանյան գործողումից

վերադառնալուց հետո, 5 ամսվա ընթացքում չի բարեհաճել խորհուրդ¹⁰ այցելի եւ հաղորդի, թե երբ է նա մտադիր վերջապես ամսագրի հետագա համարների նյութերը խորհրդի քննարկմանը ներկայացնել: 1946 թ. նոյեմբեր ամսին, երբ ես կաթողիկոսի ուշադրությունն այդ աննորմալ երեւույթի վրա հրավիրեցի եւ հարցրեցի, երբ են իրենք մտադիր ամսագրի հետագա ամիսների նյութերը տպագրության հանձնել, պարզվեց, որ Առաքելյանը հաստատված կարգը անտեսելով, չտալով մեզ քննարկման, 1946 թ. օգոստոս-սեպտեմբեր-հոկտեմբերյան միացյալ համարի նյութերը «շտապել է» կաթողիկոսի հաստատմանը ներկայացնել, որպեսզի մեզ ուղղումներ մտցնելու հնարավորությունից զրկի, չնայած այն բանին, որ Առաքելյանին դեռ ամսագրի հրատարակման առաջին իսկ օրից (1944 թ.) հայտնի էր, որ ամսագրի նյութերը որոշակի «ինստանցիաներում»¹¹ նախապես քննարկվում են եւ մեր դիտողություններից հետո վերջնական խմբագրված նյութը փոխանցվում է կաթողիկոսի ստորագրմանը:

Առաքելյանի այդ քայլի արդյունքում միացյալ համարի նյութերը մեկ ամբողջ ամիս կաթողիկոսի մոտ էին մնացել, որից հետո նա Առաքելյանին հետ է վերադարձրել առաջարկելով նրան առաջնորդող գրել, հետո տալ իրեն ստորագրման: Առաքելյանը չկատարելով կաթողիկոսի ցուցումը, ս.թ. դեկտեմբերի 3-ին բարեհաճեց ամսագրի նշյալ նյութերը խորհրդի քննարկմանն ուղարկել: Դեկտեմբեր ամսին քննարկելով նյութերը համապատասխան ինստանցիաներում եզրակացրեցին, որ այդ եկեղեցական ամսագիր չէ, այլ ավելի ճիշտ «Գիտությունների Ակադեմիայի տեղեկագիր», քանի որ համարում տեղադրել էր ակադեմիկոս Մալխասյանի, ակադեմիկոս Աճառյանի, գիտության դոկտոր Եր. Շահազիզի, պրոֆեսոր Ա. Աբրահամյանի, գիտության թեկնածու Ա. Առաքելյանի ծավալուն հոդվածները եւ բոլոր նյութերը մի հարցի շուրջ են – «Հայ գրերի գյուտի», ընդ որում՝ հակասող հոդվածներ եւ անբավարար խմբագրված:

Առաքելյանը բազմիցս նախազգուշացվել է իմ կողմից, որ ամսագիրը պարտավոր է նախ եւ առաջ հոգեւոր կենտրոն էջմիածնի գործունեությունը, առօրեականության արդի հարցերը լուսաբանել, կաթոլիկ եկեղեցու սաղրանքների դեմ նպատակային հոդվածներ տպել, ցույց տալ հոգեւո-

¹⁰ Նկատի ունի Հայ եկեղեցու գործերով խորհուրդը:

¹¹ Նկատի ունի վերադաս պատկան պետական մարմինները:

րականության վերաբերմունքը արտասահմանյան հայերի ներգաղթին եւ այլն, եւ յուրաքանչյուր համարում հայագիտության, պատմության եւ այլ հարցերի վերաբերյալ նշյալ գիտնականների 1–2 հոդված տեղադրի:

Սակայն, ըստ երեւույթին, այդպիսի հրահանգը չի բավարարում Առաքելյանին, քանզի խմբագրի քրտնաջան աշխատանք է պահանջվում, եւ որպեսզի խուսափի դրանից, նա որոշեց սադրել եւ ինձ, եւ հայտարարել կաթողիկոսին, որ Հովհաննիսյանն ամսագրում հայագիտության հարցերով ակադեմիկոսների, գիտնականների հոդվածներ չի թույլատրում տեղադրել, որ իբր նրանք գրում են անգրագետ հոդվածներ եւ այլն: Վերոնշյալ համարի նյութերը համապատասխան ցուցումներով ս.թ. հունվար ամսվա սկզբում եւս Առաքելյանին վերադարձրեցի եւ վերհիշեցրեցի, որ կաթողիկոսը առաջնորդող է պահանջել գրել, միաժամանակ նախազգուշացրեցի, որ անհրաժեշտ է 1946 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերյան միացյալ համարի նյութերը շտապ նախապատրաստել:

Զգալով, որ 1946 թ. ամսագրի հրատարակությունը տապալել է եւ այդպիսի վիճակ է սպասվում եւ 1947 թ., Առաքելյանը որոշեց ստեղծված իրադրությունից դուրս գալ. նա վստահեցրեց խմբագրական կոլլեգիայի անդամներին եւ էջմիածնի տնտիսորհրդին, որ «էջմիածին» ամսագիրը թանկ է նստում, որ այն անարդյունավետ է եւ ավելի լավ է ամսագրի փոխարեն հրատարակել տարեկան երկու անգամ այսպես կոչված «Տեղեկագիր»: Ցավոք, էջմիածնի միաբանության որոշ անդամներ բաժանում են Առաքելյանի կարծիքը:

Ահա, ամսագրի ոչ ժամանակին թողարկման հիմնական պատճառները:

1947 թ. հունվար ամսվա սկզբում պաշտոնական ընդունելության ժամանակ եւս կաթողիկոսի ուշադրությունը հրավիրեցի ամսագրի հրատարակման գործի այդ զայրացուցիչ փաստերի վրա եւ խորհուրդ տվեցի «էջմիածին» ամսագրի կարգավորման եւ նորմալ թողարկման շտապ միջոցներ ընդունել:

Գեւորգ VI կաթողիկոսը, համոզվելով, որ ամսագրի աննորմալ թողարկման գործում մեղքի մեծ մասը էջմիածնի վրա է ընկնում, ս.թ. փետրվարի 1-ին աշխատանքից հեռացրեց Ա. Առաքելյանին եւ ամսագրի խմբագիր նշանակեց Կիսիբեկյանին: Վերջինս նախապատրաստեց 1946 թ. օգոստոս-սեպտեմբեր-հոկտեմբերյան հերթական համարի նյութերը եւ փետրվարի 25-ին խորհրդի քննարկմանը ներկայացրեց: Համարի նյութերը օրերս կփոխանցվեն տպարան: Ներկայումս Կիսիբեկյանը նախապատրաստում է

1946 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսների համարի նյութերը, ապա կձեռնարկի 1947 թ. հունվար-փետրվարյան համարի կազմմանը:

Այսպիսով, մինչև ս.թ. մարտի վերջը տպարան կհանձնվի իրար հետեւից ամսագրի 3 համար: Բնականաբար թիվ 2 տպարանը չի կարողանա ապահովել բոլոր 3 համարների թողարկումը: Դրա համար նպատակահարմար էմ գտնում հանձնարարել ամսագրի մեկական համարի տպագրությանը առանձնաբար թ. 1, թ. 2 եւ թ. 3 տպարաններում, դրանով իսկ ապահովելով 1947 թվականին ամսագրի հետագա նորմալ թողարկումը:

Միաժամանակ հաղորդում էմ, որ Կաթողիկոսը խնդրում է թույլատրել ավելացնել ամսագրի տպաքանակը 2.000 օրինակի՝ 1.500 օրինակի փոխարեն, նկատի ունենալով արտասահմանյան ընթերցողների մեծ պահանջարկը:

Հաղորդելով շարադրյալը խնդրում էմ ցուցումներ:

Հայկ.[ական] ԽՍՀ Մինիստրների Սովետին կից Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ

Հովհաննեսյան [ստորագրություն]

[1947 թ. հունվարի 25]¹²

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 27, գ. 54, թթ. 10–24: Մեքենագիր: Բնագիր: Թարգմ. ուսու.:

Թիվ 7

ՅՈՒՑԱԿ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԵՐԹԵՐԻ ԵՒ ԱՄՍԱԳՐԵՐԻ, ՈՐՈՆՔ ԿԱՐԻՔ ՈՒՆԻ ՍՏԱՆԱԼՈՒ «ԷՋՄԵՒԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ¹³

1. ԹԵՐԹԵՐ ԵՒ ԱՄՍԱԳՐԵՐ, ՈՐՈՆՑ ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ Է ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԵՒ ՈՐՈՆՔ ԿԱՆՈՆԱՎՈՐ ՍՏԱՑՎՈՒՄ ԵՆ

1. «ԵՐԵՒԱՆ» (օրաթերթ) – Բուլղարիա,
2. «ԼՐԱԲԵՐ» (օրաթերթ) – ԱՄՆ,
3. «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՉՆԱԿ» (շաբաթաթերթ) – ԱՄՆ,
4. «ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՅ ԵԿԵՂԵՑԻ» (ամսագիր) – ԱՄՆ,
5. «ՀԱՅ ԿԵԴՐՈՆ» (ամսագիր) – ԱՄՆ,
6. «ՀԱՍԿ» (ամսագիր) – Լիբանան,
7. «ՍԵՒԱՆ» (շաբաթաթերթ) – Ռումինիա:

¹² Զեկույցագրի ամսաթիվը՝ ըստ բուն վավերագրի տվյալների:

¹³ Ռուսերեն թարգմանությունը տես ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 125, թթ. 9–11:

2. ԹԵՐԹԵՐ ԵՒ ԱՄՍԱԳՐԵՐ, ՈՐՈՆՑ ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ Է ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԵՒ ՈՐՈՆՔ ԱՆԿԱՆՈՆ ՍՏԱՑՎՈՒՄ ԵՆ

8. «ԱՆԻ» (ամսագիր) – Լիբանան,
9. «ԱՍՏՂԱԲԵՐԴ» (ամսագիր) – Թյուրքիա,
10. «ՆՈՐ ԳԻՐ» (ամսագիր) – ԱՄՆ:

3. ԹԵՐԹԵՐ ԵՒ ԱՄՍԱԳՐԵՐ, ՈՐՈՆՑ ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ Է ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԵՒ ՈՐՈՆՑԻՑ ՍՏԱՑՎԵԼ Է ՄԻԱՅՆ ՎԵՐՋԵՐՍ ՄԻ ՔԱՆԻ ՕՐԻՆԱԿ

11. «ԱՐԱՐԱՏ» (օրաթերթ) – Լիբանան,
12. «ԶԱՐԹՈՆՔ» (օրաթերթ) – Լիբանան,
13. «ԿՌՈՒՆԿ» (օրաթերթ) – ԱՄՆ,
14. «ՆՈՐ ԼՈՒՐ» (օրաթերթ) – Թյուրքիա,
15. «ՆՈՐ ՕՐ» (շաբաթաթերթ) – ԱՄՆ:

4. ԹԵՐԹԵՐ ԵՒ ԱՄՍԱԳՐԵՐ, ՈՐՈՆՑ ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ Է ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԵՒ ՈՐՈՆՔ ՉԵՆ ՍՏԱՑՎՈՒՄ

16. «ԱՐԵԻ» (օրաթերթ) – Եգիպտոս,
17. «ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» (օրաթերթ) – ԱՄՆ,
18. «ԺԱՄԱՆԱԿ» (օրաթերթ) – Թյուրքիա,
19. «ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐՅԱ» (ամսագիր) – Ավստրիա,
20. «ՊԱՅՔԱՐ» (օրաթերթ) – ԱՄՆ,
21. «ՍԻՈՆ» (ամսագիր) – Իսրայել,
22. «ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ» (շաբաթաթերթ) – Իրան:

5. ԹԵՐԹԵՐ ԵՒ ԱՄՍԱԳՐԵՐ, ՈՐՈՆՑ ԱՄՍԱԳԻՐԸ ՉԻ ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ, ԲԱՅՑ ՍՏԱՑՎՈՒՄ ԵՆ

23. «ԱՐԾԻՎ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ» (ամսագիր) – ԱՄՆ,
24. «ԲԱԶՄԱՎԵՊ» (ամսագիր) – Իտալիա,
25. «ԼՈՒՍԱՂԲՅՈՒՐ» (պարբերաթերթ) – Ֆրանսիա,
26. «ՀՈՒՇԱՐԱՐ» (ամսագիր) – ԱՄՆ,
27. «ՆՈՐ ՀԱՋԸՆ» (ամսագիր) – ԱՄՆ,
28. «ՎԵՐԱՊՐՈՂ» (պարբերաթերթ) – Ֆրանսիա:

6. Թերթեր եւ ԱՄՍԱԳԻՆԸ, ՈՐՈՆՑ ԶԻ ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ ԱՄՍԱԳԻՐԸ, ԲԱՅՑ ՑԱՆԿԱԼԻ Է ՍՏԱՆԱԼ

29. «ԱՐԱՔՍ» (օրաթերթ) – Եգիպտոս,
30. «ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ» (օրաթերթ) – Թյուրքիա,
31. «ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ» (շաբաթաթերթ) – Ֆրանսիա,
32. «ՍԱՎԱՌՆԱԿ» (շաբաթաթերթ) – Եգիպտոս,
33. «ՍՈՒՐԻԱ» (օրաթերթ) – Սիրիա:

7. ՑՈՒՑԱԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԵՐԹԵՐԻ ԵՒ ԱՄՍԱԳՐԵՐԻ

1. «Հայրենիք» (օրաթերթ) – Բոստոն (ԱՄՆ),
2. «Հայրենիք» (շաբաթաթերթ անգլերեն լեզվով) – Բոստոն (ԱՄՆ),
3. «Հայրենիք» (ամսագիր) – Բոստոն (ԱՄՆ),
4. «Յուսաբեր» (օրաթերթ) – Կահիրէ (Եգիպտոս),
5. «Ազդակ» (օրաթերթ) – Բէյրութ (Լիբանան),
6. «Արեւելք» (օրաթերթ) – Փարիզ (Ֆրանսիա),
7. «Յառաջ» (օրաթերթ) – Փարիզ (Ֆրանսիա),
8. «Ալիք» (օրաթերթ) – Թեհրան (Իրան),
9. «Մարմարա» (օրաթերթ) – Կոստանդնուպոլիս (Թիւրքիա),
10. «Վէմ» (ամսագիր) – Նիւ-Եորք (ԱՄՆ),
11. «Անահիտ» (ամսագիր) – Փարիզ (Ֆրանսիա),
12. «Նաիրի» (ամսագիր) – Բէյրութ (Լիբանան),
13. «Աւետիք» (ամսագիր) – Բէյրութ (Լիբանան),
14. «Ազդարար» (շաբաթաթերթ) – Բէյրութ (Լիբանան),
15. «Ասպարէզ» (օրաթերթ) – (ԱՄՆ):
16. Բաղդատում տպագրուող հայկական թերթը, որի անունը մեզ հայտնի չէ:

ԴԻԻԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Էջմիածին

7 ապրիլի 1954 թ.

ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 125, թ. 3–5: Մեմենագիր: Բնագիր:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

